

Oikeuden historiasta tulevaisuuden Eurooppaan

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta

Toimituskunta

Olli Mäenpää

Dan Frände

Päivi Korpisaari

Kustannustoimittaja

Pipsa Kostamo

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. 09 6120 300

f. 09 604 668

toimisto@lakimiesyhdistys.fi

www.lakimiesyhdistys.fi

Kannen kuva: Roland Meinecke / Wikimedia Commons

Kannen suunnittelu: Heikki Kallioma

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISSN-L 1458-0446

ISBN 978-951-855-338-3

Hansaprint Oy, Vantaa 2014

Sisällys

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta.	
Prof. Pia Letto-Vanamo's 60th Anniversary	VII
<i>Per Andersen – Helle Vogt</i>	
Vrag, hvaler og kongelig overhøjhed.	
Forstrandsret i nordisk middelalder	1
<i>Lars Björne</i>	
Pohjoismaiset oikeustieteelliset aikakauskirjat ja toinen maailmansota ..	15
<i>Yifeng Chen</i>	
Legal Formalism, Justice and the Judiciary in China	29
<i>Ellen Eftestøl-Wilhelmsson – Anu Bask</i>	
Is a Harmonised Liability System a Necessary Prerequisite	
for European Multimodal Transport? The Finnish Logistics Service	
Providers' Point of View	41
<i>Kaijus Ervasti</i>	
Neuvotteleminen konfliktinratkaisumenettelynä	51
<i>Dan Frände</i>	
Åsa Larsson och det förflutna	69
<i>Jaakko Husa</i>	
Pohjolan oikeus – yhtä perhettä?	77
<i>Teemu Juutilainen – Emilia Korkea-aho</i>	
Professio ja legitimiteetti – mitä virkaa eurooppalaisella juristilla?	89
<i>Jukka Kekkonen</i>	
Oikeushistoria huipulta huipulle	105
<i>Päivi Korpisaari – Anette Alén-Savikko</i>	
Tiedonsiirrosta aktiiviseen opiskeluun –	
tähtäimessä laadukas viestintäoikeuden opetus	119
<i>Toomas Kotkas</i>	
Suomalainen hyvinvointivaltio ja	
sosiaalisten oikeuksien lyhyt historia	135
<i>Matti Kunnas</i>	
Uudistunut valvontamenettely ja	
sen haaste asianajajan ammattietiikalle	153

<i>Anna-Laura Markkanen – Hannu Nieminen</i> A Crooked Balance of Interests? Comparing Users' Rights in Printed and Electronic Books	163
<i>Heikki E. S. Mattila</i> Oikeudellis-kielellisen dominanssin jatkuvuudesta. Alankomaiden Itä-Intian ja itsenäisen Indonesian oikeus- ja kieliolojen tarkastelua	181
<i>Dag Michalsen</i> Frede Castberg and the Invention of State of Emergency in Norwegian Constitutional Law in the Twentieth Century	201
<i>Tuulikki Mikkola</i> Trust oikeusvertailun kohteena	213
<i>Kjell Å. Modéer</i> Elegi över 1938 års advokater. Om ett par advokater i finlandssvensk och svensk romanlitteratur	223
<i>Olli Mäenpää</i> Hallinto-oikeuden eurooppalainen kodifointi	239
<i>Johanna Niemi</i> Prosessioikeus ja metodin haaste	255
<i>Jaana Norio-Timonen</i> Harmonisaatio ja eurooppalaiset kuluttajavakuutusmarkkinat	261
<i>Kimmo Nuotio</i> Avustettu potilaan itsemurha ja eutanasia	277
<i>Elina Paunio – Suvi Sankari</i> Euroopan unionin tuomioistuin: oikeuden ja politiikan rajapinnassa	295
<i>Jørn Øyrehagen Sunde</i> ”Menneskerettigheter (...) stemmer med rettsfølelsens krav i vår tid”. Eit aktørperspektiv på Dei europeiske menneskerettane sin veg inn i norsk rett	311
<i>Kaarlo Tuori</i> Kansallinen ja ylikansallinen demokratia	327
<i>Kaius Tuori</i> Natseista ja emigranteista oikeustieteen historiassa	341
<i>Terttu Utriainen</i> Historia opettaa rikosoikeustieteilijöitä	359
Kirjoittajat – Authors	367

Per Andersen – Helle Vogt

Vrag, hvaler og kongelig overhøjhed Forstrandsret i nordisk middelalder

”Vrag, som driver i Land, og som ingen Mand følger med eller kommer efter, det tilhører Kongen, fordi Kongen ejer alle Forstrande, og det, som ingen Mand ejer, det ejer Kongen ligeledes.”¹ Sådan begynder det første kapitel om vrag i Jyske Lov fra 1241, og selvom de følgende kapitler indeholder en række bestemmelser om vrag, er det grundlæggende omdrejningspunkt reguleringen af forstrandsretten. Spørgsmålet om, hvem der havde forstrandsrettigheder, var da heller ikke ubetydeligt i samfund som for eksempel det islandske, hvor en strandet hval kunne udgøre forskellen mellem sult og overflod, og netop spørgsmålet om forstrandsretten er således et godt mikrostudie i, hvordan spørgsmålet om ejendomsret, kongelige privilegier og kampen for ressourcer smeltede sammen i middelalderen.² Og det er også et godt emne til at illustrere, hvorfor der både er ligheder og forskelle inden for de nordiske retsordninger, og om der er noget særligt ’nordisk’ i forhold til andre (europæiske) retsordninger; et spørgsmål, som Pia Letto-Vanamo for nyligt stillede på den 10. *Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History*. For vi finder regler om forstrandsrettigheder i de fleste nordiske lande i middelalderen, men som bestemmelsen fra Jyske Lov viser, ejede den danske konge alle forstrande, mens noget lignende ikke findes i de andre nordiske lande, hvor lovene derimod tager udgangspunkt i, at der er en privat lodsejer. Sådanne grundlæggende retlige forskelle fortæller derfor noget om standsforskelle, kongens magtstilling og lokalsamfundenes afhængighed af de ressourcer, som havet bragte.

¹ Danmarks gamle Love paa nutidsdansk. Kroman, Erik – Iuul, Stig (red.). København 1945, Bd. 2, Jyske Lov, III, 61, s. 221.

² Spørgsmålet om forstrandsretten udgør en del af et større projekt om ’grey zone property’, dvs. den del af ejendomsretten i middelalderens Norden, der ikke kan passes ind i de sædvanlige kategorier – løsøre eller fast ejendom – som Helle Vogt arbejder på i samarbejde med professor William Ian Miller. Det, der satte projektet i gang, var et spørgsmål til professor Miller fra Pia Letto-Vanamo på REUNA-mødet i Reykjavik i 2006 om, ”where is the law?” i hans studie af talionsprincippet i afhandlingen *An Eye for an Eye*, Cambridge 2006.

I det følgende ser vi først på den nordiske regulering af forstrandsrettigheder, dernæst overvejer vi, hvad det siger om eksistensen af en 'nordisk ret' i forhold til anden europæisk ret eller 'national ret'.

1 VRAG, STRAND OG FORSTRANDSRETTIGHEDER

Inden vi ser på reglerne og deres betydning lige et par ord om de anvendte begreber. På moderne dansk bruges betegnelsen 'vrag' udelukkende om skibe, der er kæntrøde, mens 'vraggoods' betegner drivgoods, hvad enten det er dele af et skibsvrag eller dets ladning. På gammelt dansk havde ordet *wræck* – vrag – en meget bredere betydning, idet det betegnede alt, hvad der blev skyllet op på stranden fra havet uden, at ejeren fulgte med. I Danmark var vragbegrebet tæt forbundet med kongens ret til alle forstrande kombineret med, at alt herreløst gods tilhørte kongen.³ I Jyske Lov blev herreløst gods defineret som "hvad der har været i anden Mands Besiddelse saasom Kiste eller Tømmer eller Klæder ... tilhører Kongen, hvis ingen kommer efter det. Men Fisk som en Mand kan bære, saasom Marsvin eller Sæl og deslige mindre Fisk, det er ikke Vrag, undtaget Stør, for Hval og Løft og Stør og alle store Fisk, som man ikke kan bære, de er alle Vrag."⁴ I Norge og Sverige⁵ bruges ordet 'vrag' kun om skibe og gods, ikke om hvaler og andre kostbare fisk. Det er troligt, at forskellen er en illustration af forskellen i de kongelige regaler mellem henholdsvis Danmark og Norge samt Island, hvor kronen først efter annekteringen fik adgang til afgifter.⁶

³ Kongens ret til vrag kan være så gammel som det sene 1000-tal, mens idéen om særlige kongelige regaler først fik teoretisk fodfæste i 1100-tallet. Det er diskuteret, hvornår vrag blev et kongeligt regale og ikke blot en ret knyttet til kronen og ikke kongens person, se *Fenger, Ole*: Kongelev og krongods. Historisk Tidsskrift bd. 100, hf. 2. København 2000, s. 257–283, specielt s. 273–276.

⁴ Jyske Lov, III, 62, s. 221.

⁵ Vrag er stort set ikke omtalt i de svenske love, hvilket blandt andet kan forklares ved, at det svenske rige havde meget få kyststrækninger, faktisk havde flere af de svenske provinser slet ikke nogen kystlinje. Bestemmelser om vrag findes således blot i Byggingabalken i Östgöta-loven, hvor finderens ret til en tredjedel af værdien af vraggoods, mens ejeren, eller kongen, hvis ejeren ikke meldte sig, skulle have de sidste to tredjedele, jf. Svenska Lanskapslagar. Holmbäck, Åke – Wessén, Elias (red. og overs.). Bd. 1: Östgöta-lagen, Byggingabalken, XXXVII, § 2, s. 222–223. Ejendomsretten til strandede hvaler er ikke berørt her, hvilket formentlig hænger sammen med, at hvaler er et sjældent syn i Østersøen.

⁶ I Le Grand Coutumier de Normandie nedskrevet i 1200-tallets første halvdel er der en udførlig beskrivelse af, hvad hertugens forstrandsret indebar, nemlig stort set alle kostbarhe-

Ved forstranden forstås på moderne dansk ”det inderste område af havet, nemlig fra havstokken ud til sejldybets, eller som man siger ved den jyske kyst, ud til den linje, hvortil en hest kan gå (ud) eller en båd flyde (ind).”⁷ Eller med andre ord, at forstranden er en del af søterritoriet, og at den derfor ikke fastslår ejendomsretten til strandarealet. Stranden defineres omvendt som det område, der går fra havstokken til dér, hvor en egentlig vegetation, der ikke er afhængig af saltvand, begynder. Hvis man besidder forstrandsretten, opnår man ejendomsret til alt af værdi såsom vrage, vraggods og hvaler, der driver i land uanset, om det er på forstranden eller på den egentlige strand. Strandretten derimod er selve ejendomsretten til stranden, det vil sige retten til at bruge og udnytte stranden. I middelalderens Danmark brugtes betegnelsen ’forstrandsret’ – *forstrandæ* – som en samlet betegnelse for retten til alt, hvad der drev i land, samt til vrage og på strandbredden, mens man i Norge og Island skelnede mellem forstranden og stranden.⁸

Som det følgende vil vise, var der en stor varietet i reglerne for vrage- og hvalret mellem de nordiske lande og – ikke mindst – stor forskel i reglernes kompleksitet. Hvor de danske bestemmelser er ganske korte og i hvert fald på papiret ukomplicerede, er de islandske meget omfattende både i omfang – omkring 20 trykte sider – og i anvendelse, hvilket igen afspejler forskellen i rettigheder og betydningen for aktørerne.

der: ædle metaller, purpurfarvet klæde, kostbar pels, valrustænder, stør, jagtfulge og -hunde, mens hvaler var undtaget. Det er interessant, at den betegnelse, der bruges både her og i andre normanniske kilder for den hertugelig ret er *werec* eller *verisco*. Stavningen varierer som i de danske love, men det er næppe tilfældigt, at det er den samme betegnelse, der bruges om fyrstens forstrandsret, jf. Le Grand Coutumier de Normandie, The Laws and Customs by which the duchy of Normandy is ruled. Everand, Judith Ann (overs. og red.). Jersey and Guernsey Law Review Ltd. Royal Court House, St Heller, 2009, s. 77–81: ”Illum autem veriscum tantum dicitur quod ad terram mare projicit et expellit” (s. 81). Et andet sammentræf mellem dansk og normansk ret er, at vraggods skulle opbevares i et år og en dag, og at den oprindelige ejer inden for denne frist kunne få sin ejendom tilbage mod betaling af udgifter ved bjærgning og opbevaring.

⁷ Thygesen, *Frants*: Strandret syd og nord for Kongeåen, s. 499–523, særtryk af Juristen, København 1964, s. 502.

⁸ På Island, hvis man skal tro Grágás, var det ganske normalt, at storbønderne, der havde gårde indenlandsk, lejede strandbred med alle rettigheder, så de havde mulighed for fiskeri. I disse lejekontrakter spillede det en stor rolle, hvorvidt de kun havde lejet stranden eller også forstrandsrettighederne, da lejeren kun i det sidste tilfælde havde ret til hvaler, tømmer og andet, der drev ind på stranden, jf. Grágás. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid. Udgivet efter det kongelige Biblioteks Haandskrift. Finsen, Vilhjálður (overs.). København 1870, Del. 4, Jordløsningsafsnittet § 209, s. 122.

2 LIGHEDER OG FORSKELLE I DEN NORDISKE REGULERING

De danske love opererer grundlæggende med to forskellige former for vrage: hvaler og andre kostbare fisk⁹ over for skibsvrag og vraggoods. Med hensyn til hvaler og stør var reglen, at den, der først fandt det, skulle rapportere det til kongelige ombudsmand i det pågældende herred. Findelønnen afhang af, hvilken form for transportmiddel finderens benyttede sig af. Var han til fods, måtte han tage så meget, han kunne bære; til hest så meget, som hesten kunne bære; til vogns et vognlæs; og kom han sejlede, måtte han tage et skibslæs, dog kun op til, hvad en seksåresbåd kunne rumme.¹⁰ Sammenhængen mellem transportmiddel og størrelsen af findelønnen kan formentlig delvist forklares ud fra, at finderens skulle tage sin findeløn med sig, når han havde fundet hvalen. Denne regel kunne begrundes i, at det dermed var markeret overfor andre, der senere fandt hvalen, at de ikke ville få nogen andel i den. En anden forklaring kunne have at gøre med status, da en fattig mand var mere tilbøjelig til at være til fods eller i en meget lille båd, hvorfor mere velhavende personer indirekte blev givet en fordel.

Skibsvrag og øvrigt vraggoods, der var skyllet op på kysten, tilhørte eksklusivt kongen. Hvis ejeren eller hans arvinger senere meldte sig og kunne bevise deres besiddelse, havde de dog ret til at få sin ejendom tilbage mod at betale kongens ombudsmand for hans udgifter ved opsamling og opbevaring. Hvis ejeren fulgte med vraggodset ind til kysten, beholdt han sin ejendomsret til det, så længe han selv eller via hjælp fra andre ”for gode ord eller betaling” kunne bjærge det. Ejers ejendomsret understreges af, at ”[liden] en Mand Skibsbrud, da maa hans Gods aldrig betragtes som Vrag, saa længe han selv kan bjærge det.”¹¹ I det øjeblik ejeren opgav at redde godset, havde kongens ombudsmand lov til at se, om han kunne bjærge det, og så kunne ejeren kun få det tilbage, hvis han betalte løsepenge til ombudsmanden.¹² Dette privilegium har tydeligvis været en lidt for god forretning for mange ombudsmænd, idet de yngre landskabslove har bestemmelser rettet mod ombudsmænd, der tager ulovligt vrag. Sanktionen var ifølge Jyske Lov, at

⁹ Hvalen blev betragtet som en fisk og ikke et pattedyr.

¹⁰ Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. Brøndum-Nielsen, Johs. – Jørgensen, Poul Johs. (red.). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1933–1961, Bd. I, 1: Skånske Lov, 164; Bd. II: Jyske Lov III, 62; Bd. V: Eriks sjællandske Lov II, 62. I Eriks sjællandske Lov er en lille robåd også nævnt.

¹¹ Skånske Lov, 165, her citeret efter Danmarks gamle Love paa nutidsdansk, s. 57–58.

¹² Ibid., Skånske Lov, 165; Eriks sjællandske Lov III, 58, 60–61; Jyske Lov III, 63.

de mistede deres embede, mens man ser en mere pragmatisk tilgangsvinkel i Eriks sjællandske Lov, nemlig at det er bedst at overlade bjærgningen til ombudsmanden og derefter betale det beløb, han krævede.¹³

Skibsvrag og vraggods er stort set ikke behandlet i de norske love. Den eneste bestemmelse findes i Gulatingsloven, der dækkede det sydvestlige Norge. Vraggods tilhørte i udgangspunktet ejeren, hvis han meldte sig og kunne bevise sin ejendomsret, mens alt andet vrag tilhørte kongen.¹⁴ De danske og norske regler om vrag var altså stort set ens, men mens bestemmelsen kun fylder fire linjer i en af de norske love, er de langt mere udbygget i de danske. Det er ikke underligt, at der er meget mere fokus på skibsvrag og vraggods i de danske love. De danske søveje udgjorde porten fra Vesterhavet til Østersøen, hvor tusindvis af skibe passerede hvert år. Helt op til moderne tid har strandinger og vraggods været en stor kilde til indtægter ikke kun til kronen og dens strandingsfogeder, men også til befolkningen ved de farlige kyster, der både lovligt og ulovligt tjente på bjærgning og husning af skibsbrudne.

Hvad angår hvaler og andre kostbare fisk er der langt større variation mellem de danske og norske regler. Modsat Danmark, hvor kongen alene besad forstrandsretten, når hvaler strandede, måtte kongen i Norge dele med ejeren af jorden. Forskellen er også understreget ved, at hvaler ikke kaldets 'vrag'. For hvaler, der i Norge strandede på kysten uden menneskelig indblanding, var reglen, at op til en hvis størrelse tilhørte hvalen finderens, mens større hvaler skulle deles ligeligt mellem lodsejeren og kongen, hvis hvalen var gået på grund; jordejeren havde ret til hvalen alene, hvis den var skyllet helt ind på det indhegnede område på kysten, det vil sige op på de strandområder, der brugtes til græsning. Dette var noget der formentlig kun skete i forbindelse med kraftige storme og oversvømmelser. For almindelige fribårne mænd gjaldt det, at hvis de fandt hvalen, kunne de råde over hele hvalen, hvis den var under ni alen lang, mens *haulder*, en særlig stormandsklasse, havde ret til alle de hvaler, de fandt, der var under 18 alen lange.¹⁵ Blev en større hval fundet, skulle finderens sikre, at hvalen ikke flød ud i vandet igen, sætte sit mærke på hvalen og rapportere det til kongens lokale repræsentant. Til gengæld for anstrengelsen fik finderens det såkaldte

¹³ Ibid., Eriks sjællandske Lov III, 61; Jyske Lov III, 63.

¹⁴ Norges gamle Love indtil 1387. Keyser, R. – Munch, P. A. (red.). Christiania 1846, Bd. 1: Ældre Gulatingslov, 146, s. 58.

¹⁵ Der er ingen middelalderlige kilder, der angiver, hvor lang en alen var, men senere har man regnet sig frem til 47,4 cm. For den norske alen, se *Stigum, Hilmar*: "Alen, norsk". Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, Bd. 1, s. 74–75.

'findersspæk', hvis størrelse igen afhang af finderens sociale status: jo højere status, jo større andel.¹⁶

Forskellen mellem de danske og norske love med hensyn til størrelsen i finderens andel af spækket, der i Norge afhang af status, mens det i Danmark afhang af transportmiddel, kan igen forklares ud fra fraværet af social status blandt frifødte i de danske love. Den kongelige regaleret til hvaler var mindre i Norge end i Danmark, hvilket ved første øjekast kan give indtryk af, at den danske konge havde en stærkere position end den norske, men man må holde sig for øje, at den norske kyststrækning var meget længere end den danske, hvorfor det også har været vanskeligere for den norske konge at kontrollere kysten, end det var for den danske.

Udover retten til strandede hvaler har Gulatingsloven og Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274 en række bestemmelser om hvaljagt og retten til hvaler fundet på havet. Vi kommer her ikke ind på disse rettigheder, da de ikke vedrører forstrandsretten, men der er dog én ting, der værd at nævne, da det illustrer, at selvom lodsejeren havde ret til halvdelen af den strandede hval, hvis den lå i vandkanten, så havde han ikke fuldstændig ejendomsret til stranden, idet andre havde fri adgang til den. Hvis hvalfangere drev en hval på grund, havde de ret til at flå den på klipperne eller strandbredden uden at give lodsejeren en andel eller kompensation. Det var først i det øjeblik, at flænsningen af hvalen beskadigede græsgangene eller afgrøderne, at de skulle give landejereren en andel.

Hvor de danske og norske bestemmelser om forstrandsrettigheder i hvert fald på papiret er forholdsvis ligetil, så er det en hel anden historie med de islandske. Det lyder ellers ganske simpelt, når man begynder at læse den første paragraf om, hvad der kommer drivende i land. Udgangspunktet er, at ejeren er berettiget til alt træ,¹⁷ fisk, sæler og hvaler, der kommer drivende op på stranden foran hans jord. Denne ret var dog betinget af, at han ikke havde solgt eller udlejet forstrandsretten, for i så fald havde strandejereren kun ret til at udsætte fiskegarn til småpinde og mindre fisk, der skyllede i land.¹⁸ Forstrandsretten var en meget værdifuld rettighed, og den

¹⁶ Om hvalretten i de norske love, se Norges gamle Love, Bd. 1: Ældre Gulatingslov, 165–166, s. 149–150, s. 59–60; Ældre Frostatingslov XIV, 10, s. 252; Bd. 2, Nyere Landslov: Landleiebollen § 64, s. 146–148.

¹⁷ Grundet træmanglen på Island var drivtømmer en vigtig ressource, der derfor også optager en del plads i lovgivningen, men da drivtømmer er specielt for Island i forhold til de andre nordiske lande, er det ikke behandlet her.

¹⁸ Grágás, 4. del: Jordløsningsafsnittet, § 209, s. 122. I det følgende henvises til bestemmelserne, som de står i Konungsbók, det ældste af de to bevarede manuskripter af Grágás, da

gik længere ud end blot, hvor vandet stod lavest ved ebbe. Lovgivningen opererede med to imaginære ejendomslinjer i havet, hvor den første var det yderste garnsætningsmål,¹⁹ det vil sige dér, hvor strandejeren havde eneretten på fiskeriet. Yderste garnsætningsmål var defineret som ”det, hvor et Sælhundenet, tyve Masker dybt, ved Ebbetid naar til Bunden, saaledes at Flodholterne²⁰ da flyde over Vandet.”²¹ Uden for garnsætningsmålet var det tilladt for alle at fiske.

Ejendomsretten til drivgods – hvad enten det var træ, hvaler eller andet – opstod imidlertid endnu længere ude på vandet. Her var grænsen defineret som ”længere ude (paa Søen) foran anden Mands Strand, end at man (fra Land) kan see en udflækket Fisk paa Baadens Side; det skal være en Torsk, saa stor, at den, naar den er flækket en Alen bred over Ryggen.”²² Denne ejendomslinje synes noget besynderlig, for skal man virkelig forestille sig, at alle både har haft en torsk tømret til bådsiden?! Og selvom de så havde, hvordan ville det så hjælpe mændene i båden til at vide, om det tømmer eller hval, de fandt flydende på vandet, var inden eller uden for grænsen. Det kan synes besynderligt, at man i loven opererer med en regel, der indeholder så mange potentielle konflikter. Men problemet har selvfølgelig været, at det har været umuligt at markere den ydre grænse for retten til drivgods på landjorden. Det ville kræve, at der blev opstillet markører meget tæt på landjorden, og det ville stadig være åbent for tolkning, hvornår folkene i bådene kunne se mærkerne, da synsevne heller ikke er en objektiv størrelse. Så mon ikke man skal forestille sig, at torsken har været en symbolsk grænse? Det vil sige et udtryk for konsensus omkring, hvor omtrentligt jordejerens rettigheder opstod. På trods af den kolossale mængde af regler om forstrands- og vragrettigheder må det islandske samfund altså til en vis grad have været reguleret af uskrevne normer og en afvejning af ret og rimeligt, ellers er det svært at forestille sig, hvordan det kunne fungere. Derimod er det ikke underligt, at forstrandsretten ikke er defineret ud fra ebbe og flod i

denne er oversat til dansk; den lidt yngre Skáðarhóltsbók har længere og mere detaljerede bestemmelser om hvaler, men substansen er den samme. At hvalreglerne er ekstra uddybet i Skáðarhóltsbók, understreger blot, hvor vigtig reguleringen af hval har været. For reglerne i Skáðarhóltsbók, se Grágás. Efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Skáðarhóltsbók, Landabrigðis-Þáttur, 443–459, København 1879, s. 515–537.

¹⁹ Denne var den yderste grænse for de småmaskede fiskenet, der blev sat lodret i vandet og fangede de fisk, der forsøgte at svømme igennem.

²⁰ De flydere, der holdt nettet oppe.

²¹ Grágás, 4. del: Jordløsningsafsnittet, § 212, s. 124.

²² Grágás, 4. del: Jordløsningsafsnittet, § 211, s. 123.

den islandske lovgivning, for modsat Danmark er de fleste af de islandske kyster ikke dækket af sand, men derimod af sten og klipper, hvorfor det dybe vand ofte begynder meget hurtigt, således at en flod- og ebbe-målestok ville gøre forstrandsrettighederne nærmest illusoriske mange steder på Island.

Der er få bestemmelser i den islandske lovgivning om skibsvrag og vraggods. Vrag defineres snævert som gods, der flyder i land sammen med ligene af mennesker, eller gods, der flyder i land, og hvor man regner med, at ejerne er døde. Jordejeren pålagdes at sørge for en kristen begravelse af ligene, og hans betaling derfor fastslås. Ellers handler vragbestemmelserne om, hvordan man skal forholde sig, hvis påståede arvinger gør krav på godset. Der er en udførlig beskrivelse af opbevaring af vraggods, bevisreglerne i forhold til proceduren for at få arv udleveret og omkring vurdering af værdien af vraggodset. Der siges intet om, hvordan man skal forholde sig i tilfælde af, at der ikke er nogen arvinger, som melder sig, men det må formodes, at jordejeren i det tilfælde opnåede ejendomsretten.²³

Hvis omfanget af bestemmelserne i Grágás afspejler betydningen af et fænomen på Island i fristatstiden, har vrag ikke været en større ressource, og de juridiske stridigheder, som vraggods har ført med sig, har så været mellem jordejeren og eventuelle potentielle arvinger. Hvaler derimod har været en meget vigtig indtægts- og næringskilde og dermed også en konstant kilde til konflikter. Dette afspejles også i sagaerne, hvor flere store fejder begynder over retten til strandede hvaler.²⁴ Når reguleringen på hvalområdet så kommer, bliver den meget omfattende. Det er måske heller ikke helt tilfældigt, at reglerne i det yngste håndskrift af Grágás – *Staðarhólsbók*, der formentlig er fra omkring 1270 – er langt mere detaljeret end i det blot ti år ældre håndskrift *Konungsbók*, der formentlig stammer fra omkring 1260; det kan meget vel være et udtryk for et behov for en endnu mere udførlig regulering på netop dette område. Bestemmelserne går da stort set også uforandrede ind i Jonsbogen, den norske konges lovebog for Island fra 1281, og i Norske Lov fra 1687, hvor regulering af hvalret er et af de få områder, hvor særlovgivning for Norge og dets lydlande opretholdes.

I reguleringen af hvaler var der på Island to overordnede hensyn: Hvor blev hvalen fundet, og var den harpuneret eller ej. Hvis en hval kom inden

²³ Grágás, 4. del: Jordløsningsafsnittet, § 218, s. 132–133.

²⁴ Om konflikter over hvaler i sagaerne, se *Whitaker, Ian*: Whaling in classical Iceland. *Polar Record*, 22(138), 1984, s. 249–257. Det er dog værd at bemærke, at sagaerne ikke henviser til specifikke lovegler, men til ret og rimeligt. Dog fortæller Grettis saga om forslag til lovegler og Víga-Glúms saga om, at ligegyldigt hvad loven sagde, var det den stærkeste ret, der gjaldt, *ibid.*, s. 253.

for torskelinjen af naturlige årsager som strøm eller storm, tilfaldt hele hvalen forstrandsejeren, med mindre hvalens død ikke skyldtes naturlige årsager. Var der en harpun i hvalens vitale områder, tilfaldt halvdelen af hvalen harpuneren. Dette gjaldt dog kun, hvis harpuneren fulgte med hvalen ind til kysten, ellers skulle lodsejeren sørge for, at harpunerens halvdel blev flænset. Af det flænsede tilkom halvdelen af det flænsede harpuneren; dog gjaldt, at meldte han sig først efter, at hans andel var flænset, måtte han nøjes med en fjerdedel. Kom han, mens flænsningen var i gang, fik han den ikke-flænsede del samt halvdelen af det, der var flænset, udleveret.²⁵ Det var ikke kun en ret for harpuneren, men ligefrem også en pligt for jordejeren at sørge for, at harpunerens del af hvalen blev flænset, hvilket må ses som et udtryk for den kollektive bevidsthed, der var omkring at sikre, at de store ressourcer, som hvalerne udgjorde, blev sikret. Skulle jordejeren have besvær med at flæse og opbevare harpunerens andel, skulle han da også have noget ud af arbejdet. Betydningen af at sikre kød og spæk bliver understreget af bestemmelsen om, at når en hval blev fundet drevet i land, havde alle ret til at begynde at flænse den. Flænserne havde i disse tilfælde ret til en fjerdedel af det, de flænsede, indtil ejeren af forstranden eller en af hans mænd kom til stede. En sådan bestemmelse må afspejle et ønske om, at lokalsamfundet aktivt tog del i sikringen af kød og spæk. Da ejerne eller lejerne af forstrandene tit boede inde i landet, kunne der gå lang tid, fra hvalen blev fundet, til de eller deres mænd kunne komme til stede, og dette havde man som samlet samfund ikke råd til.²⁶

Hvis en hval blev fundet flydende uden for torskelinjen, tilfaldt den finderne, hvis de var i stand til at sikre og flænse den på vandet. Der var dog en finte ved denne ret, for kom en anden båd, og mændene i denne båd tilbød deres hjælp (selvfølgelig mod en andel i hvalen), havde finderne ret til at nægte at modtage deres hjælp, men hvis finderne – hvad end grunden var – mistede hvalen, skulle de betale erstatning til mændene i den anden båd for deres tabte potentielle indtægt. Denne bestemmelse kan ses som en tidlig forsikringsbestemmelse, hvor finderne kunne sikre indtægten af deres fund mod at afgive en del af det – 'tegnede' de ikke denne 'forsikring', blev de derimod ansvarlige for det tab, mændene i den anden båd direkte, og lokalsamfundet indirekte, kunne lide.²⁷

²⁵ Grágás, 4. del: Jordløsningsafsnittet, § 215, s. 126.

²⁶ Ibid, § 214, s. 125.

²⁷ Normalt regnes opkomsten af forsikringsinstitutioner til den elizabethanske periode, hvor firmaer, der i struktur minder om moderne forsikringsselskaber, opstod, men helt tilbage til

Det har været vanskeligt at flå en hval på åben hav, derfor valgte finderne ofte at drive hvalen, hvad enten den var levende eller død, ind til kysten. Dette gjorde flænsningen af hvalen meget lettere, men det havde også økonomiske konsekvenser, idet forstrandsejeren så fik ret til en tredjedel af hvalen. Denne andel ville dog ofte sikkert være mindre, eftersom dem, der drev hvalen i land, kunne begynde flænsningen med det samme og dermed rettelig sikre sig en større andel. Hvis hvalen var død eller dødeligt såret på grund af en harpun, skulle jordejeren da også overlade halvdelen af sin andel til harpuneren efter de samme regler som beskrevet ovenfor.²⁸

Det har givetvis været en risikabel levevej at være harpuner, for man skulle tæt på hvalen, og en lille båd har ikke ydet meget sikkerhed. Det var dog også et meget rentabelt hverv, da man var sikret en stor andel af de dræbte hvaler, også selvom man ikke fulgte dem til kysten eller tog del i flænsningen. Det kan ikke undre, at jordejerne har haft en stor interesse i at overse en harpun eller kategorisere den som ikke-dræbende. Disse konflikter giver sig da også udslag i flere sider om bevisregler, tinglysning af harpuner og lignende.²⁹

Selvom Island kom under den norske konge, førte det ikke til ændringer i forstrandsrettighederne. I Jónsbóken fik kongen ikke forstrandsret eller ret til del i udbyttet af det, der strandede på kysten. De tidligere regler blev ført over i den nye lovebog med den ene forskel, at kongen fik ret til en andel af bøderne, hvis reglerne blev brudt.³⁰

For at opsummere: Der er en stor variation i reglerne for forstrandsret i de nordiske lande både med hensyn til kongens regaler, forstrandsbesiddelsen og belønning for at finde en hval. Disse regler er eksempler på, at der på visse områder var ganske store variationer i de nordiske retsordninger i middelalderen. Variationer, der alt andet lige må forklares ud fra forskelle

romerretten har man til en hvis grad kunne sikre sig mod tab, jf. *Thomas, P. J.*: Insurance in Roman Law: *Martialis Epigrammaton* III 52. TSAR, 2009, 2., s. 264–273.

²⁸ Grágás, § 216, s. 129–130. Som i Norge og Danmark fik finderne af en hval en belønning derfor. Fandt man en hval flydende på vandet uden for torskelinjen, var finderens andel 30 ladninger spæk, der blev taget af drivernes andel, og da det ofte var dem, der fandt hvalen, var andelen symbolsk. Blev en hval fundet på landjorden, og den var over 20 alen lang, fik finderne 240 pund, men kun hvis han sikrede hvalen mod at drive ud igen, jf. *ibid.*, § 217, s. 130. Finderens andel var uafhængig af hans stand og transportmiddel, modsat de danske og norske regler.

²⁹ *Ibid.*, § 215, s. 128–130.

³⁰ I Járnsida – den første lovebog, som den norske konge søgte at få indført i Island, men Altinget forkastede – står der intet om forstrandsret og hvaler. Om forstrandsrettigheder i Jónsboken, se Den Islandske Lov, Jóns Bogen. Thorhallesen, Egel (overs.). København 1763, Rekebalken, s. 247–266.

i den sociale struktur, kongernes beføjelser og de lokale ressourcer samt – ikke mindst – naturgivne vilkår og muligheder. Jura er jo et forsøg på at regulere de problemer, der er opstået i et samfund, og når der er så forskellige regler omkring for eksempel forstrandsrettigheder og retten til vrage, må det hænge sammen med tilsvarende forskelle i ressourcer, livsgrundlag og geografi, der kalder på meget forskellige retlige reguleringstiltag mellem de fede landbrugsområder i syd og øst og de barske klippefyldte områder i det nordvestlige Norden.

Dette er i og for sig ikke overraskende eller en ny indsigt, for allerede Montesquieu påpegede tilbage i 1700-tallet, at hvert samfund indretter sig efter, hvad der er nødvendigt og mest fornuftigt i forhold til de geografiske, topografiske, sociale, økonomiske og religiøse vilkår, man er underlagt, men det kan alligevel godt kalde på et par refleksioner til den altid nærværende diskurs om, om der er noget i middelalderen, der er særligt 'nordisk' i forhold til noget, der antageligvis er 'almeneuropæisk'. Dette spørgsmål vil vi på baggrund af eksemplet om forstrandsrettigheder kort adressere her til slut, da det med jævne mellemrum dukker op i især nordiske retshistorikerkredse.

3 EN NORDISK RETSKULTUR I MIDDELALDEREN?

Ud fra eksemplet omkring forstrandsrettigheder er det svært at påstå, at der i middelalderen eksisterede en særlig nordisk retskultur, og at de nordiske retsordninger havde afgørende fælles træk, når det kom til den konkrete materielle regulering af et område som forstrandsrettigheder. Det eneste, der synes at have været fælles, var, at man overhovedet havde en regulering omkring forstrandsrettigheder – men det var jo også kun dér, hvor man faktisk havde tilpas store kystområder, hvor der kunne opstå tvivl om, hvem der havde ret til hvad. Og det er såmænd ikke unikt for de nordiske retsordninger, for forstrandsretten finder vi helt tilbage i romerretten,³¹ der i vanlig stil kategoriserer forskellige mulige tvivlstilfælde og retskrav. Og den er – ganske som i Norden – aktuel og omstridt over det meste af både Nord- og Sydeuropa gennem middelalderen i et sammensurium af sædva-

³¹ En afgørende forskel mellem forstrandsretten i romerretten og den forstrandsret, der udviklede sig i mange af de middelalderlige kongeriger, er, at ifølge *Institutiones* var forstranden fælles eje, hvorfor ingen kunne kræve særlige privilegier, og alle herreløse ting tilfaldt finderne. Gai *Institutiones* or *Institutes of Roman Law* by Gaius, med kommentarer og oversættelse af Edward Poste, Oxford 1904, II, 1,3, 5, 18.

ner, kongelige forsøg på at tiltrække sig større magt og de voksende urbane handelscentres interesse i at sikre sig deres gods, hvis skibe strandede.³² End ikke i de nordeuropæiske købstæder, der jo ellers havde fælles interesser og en rimelig ensartet handelsstruktur, var der en særlig ensartet forholden sig til spørgsmålet omkring vag og retlige problemstillinger.³³ Isolerer vi spørgsmålet om forstrandsrettigheder, synes konklusionen altså at være, at der både inden for det nordiske område såvel som i resten af Nordeuropa – og i Europa i det hele taget – var så mange forskellige retlige reguleringer heraf, at det på ingen måde giver nogen mening at forestille sig eller operere med én retskultur som ramme. End ikke en nordisk.

Nu kan spørgsmålet, om der eksisterede en særlig nordisk retskultur i middelalderen eller for den sags skyld senere selvfølgelig ikke indskrænkes til blot at blive afgjort af, om der var en ensartet forstrandsret eller ej, afgørelsen heraf er selvfølgelig meget mere kompleks. Forskellige teorier om retsfamilier, retskulturer og retstraditioner arbejder da også med forskellige vinkler på det nordiske spændende lige fra, at der intet særligt nordisk er i forhold til en almen europæisk tradition, over en opfattelse af, at det nordiske er en særlig afart af det almeneuropæiske til en teori om, at det nordiske er noget helt anderledes end både det kontinentaleuropæiske og common law-traditionen, liggende ét eller andet sted mellem de to.³⁴ Vurderingen heraf afgøres selvfølgelig af, hvordan man definerer 'retskultur', 'retsfamilie' eller 'retstradition', dvs. hvad det er, man lægger særligt vægt på som konstituerende for en given retskultur eller retsfamilie, for eksempel vægtningen af skriftlige retskilder, nogenlunde ensartede materielle regler, de processuelle regler, det ideologiske sigte med den retlige regulering osv. Når det gælder spørgsmålet, om der er en vis ensartethed over de nordiske retsordninger, som er nok til at konstituere en særlig nordisk retsfamilie, bliver det således ofte trukket frem, at netop de nordiske lande har en ret ensartet social struktur, hvor staten af de fleste borgere ligefrem bliver opfattet positivt som værende til for at hjælpe den enkelte; at der er en

³² *Glöckner, H. P.*: Strandrecht, Strandregal. Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, 1. Aufl., Berlin 1964–1998, Bd. 5, sp. 19–25; *Cordes, A.*: Strandrecht. Lexicon des Mittelalters. Stuttgart/Weimar 1980–1999, Bd. 8, sp. 212–213.

³³ *Frankot, Edda Barbara Isabella*: Medieval Maritime Law and its Practice in the Towns of Northern Europe: a Comparison by the example of Shipwreck, Jettison and Ship Collision. Upubl. ph.d.-tese, Aberdeen University, 2004.

³⁴ Jf. De 'klassiske' positioner i for eksempel *Zweigert, K. – Kötz, H.*: An Introduction to Comparative Law. 3rd ed. Oxford 1998, og *Geary, H. Patrick*: Legal Traditions of the World. 2nd ed. Oxford 2004.

grundlæggende ensartet opfattelse og brug af retskilder og juridisk metode samt en ganske ensartet systematisk struktur over retssystemets opbygning; at retten i de enkelte nordiske lande i bund og grund understøtter det samme mål, nemlig en rimelig ensartet fordeling af velfærdsgoder; at man i de nordiske lande i overvejende grad har samme historiske erfaringer, både i forhold til retsordenen og mere generelt; og at sproget giver en vis ensartethed og grundlæggende gør det nemmere at kommunikere på tværs af landegrænserne, hvorfor der er en vis (ensrettende) tendens til at lære af hinanden.

Dette er jo elementer, som man godt kan nikke genkendende til, ikke mindst som jurist, hvor man jo netop ofte skeler til de andre nordiske lande, når der skal findes mulige løsninger på nyopståede problemer. Kigger vi på de enkelte her anførte elementer – en rimelig ensartet social struktur, en rimelig ensartet retssystematik og brug af retskilder, et rimeligt enslydende formål med retten, og et forståeligt sprog på tværs af landegrænser – er det i de fleste tilfælde dog tydeligt, at det er ting, som vi kan nikke genkendende til i dag, dvs. i den moderne nordiske stat – vel at mærke, hvis vi vælger at have fokus på de elementer, der har ligheder. Det er ikke målepunkter, man kan opstille for middelalderen, hvor ensretningen var meget mindre tydelig i og med, at der ikke var samme statslige styring eller samme skriftlige eller lærde kultur udbredt, som man så senere. I middelalderen opfattede de fleste mennesker sig velsagtens heller ikke som 'nordiske', da det i sig selv var en udfordring bare at få konstrueret og udviklet en national identitetsfølelse i forhold til ens egen territorialstat – og den tilstedeværende kongemagt, som derfor ofte tog initiativ til at udvikle undersåtternes følelse af tilhørsforhold til det, der var dem nærmest.³⁵ Sproget var måske nok forståeligt, men oftere kiggede man mod syd, når man skulle finde inspiration, således for eksempel i forhold til den tiltagende stadslovgivning fra 1200-tallet og frem. Det synes da også først at være langt senere, i løbet af 1800-tallet, at der for alvor begynder at blive artikuleret så ensartede kulturelle værdier som politisk fællesskab centreret omkring en stærk statsmagt, social solidaritet, samfundsansvar og demokrati, at en følsom nationalisme og nordisk identitet slår igennem.³⁶ Først herefter fulgte et decideret arbejde for at

³⁵ Se for eksempel *Andersen, Kasper H.*: Fædreland og folk i *Gesta Danorum* – Studier i Saxos anvendelse af *patria* og *natio*, i Andersen, Per – Heebøll-Holm, Thomas K. (red.), *Saxo og hans samtid*. Aarhus 2012, s. 215–240; *Brühl, Carlrichard*: *Deutschland – Frankreich. Die Geburt zweier Völker*. 2. Aufl., Köln 1995.

³⁶ *Kayser Nielsen, Niels*: Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig. Aarhus 2009; *Faye Jacobsen, Anette*: *Husbondret*. Rettigheds-

udveksle erfaringer og drage nytte af hinandens indsigter, konkretiseret og synliggjort med de jævnlige juristmøder fra 1872.³⁷

Set i dette lys er det velsagtens ikke så overraskende, at der var så forholdsvis store forskelle mellem de bestemmelser om forstrandsrettigheder, som ses i de forskellige nordiske lande – når det kom til spørgsmålet om retten til hvaler, vrage og andet gods, som skyllede op på stranden, var det de lokale forhold, der havde afgørende indflydelse på, hvordan problemet blev reguleret. Forskelle i ressourcer, livsgrundlag og geografi betød, at problemet var af forskellig betydning i de forskellige egne af Norden, og derfor benyttede man sig af forskellige retlige reguleringstiltag mellem de fede landbrugsområder i syd og øst og de barske klippefyldte områder i det nordvestlige område. Og det gjorde man uden at ane og dermed uden at skele til, om man boede i en særlig del af Europa – opfattelsen af at være noget særligt 'nordisk' hørte en senere tid til.

kulturer i Danmark 1750–1920. København 2008.

³⁷ Tamm, Henrik: De nordiske juristmøder 1872–1972. Nordisk retssamvirke gennem 100 år. København 1972.